

“Tot és Borja!”

A l'estació i als carrers, als aparadors, a la col·legiata i a tot arreu: passejar enguany per Gandia (Safor) és submergir-se en la iconografia Borja: el bou i la doble corona omplen la ciutat engalanada de festa per commemorar el 500 aniversari del naixement del seu patró i sant, Francesc de Borja.

PRATS I CAMPS

L'estàtua en bronze que Gandia ha erigit al “duc sant”, Francesc de Borja, obra de Vicent Rodilla.

“E l dia del bateig a Gandia, el volteig de campanes hi resultà joiosament ensordidor. Festa: enramades de murta, penons senyorials, vànoves penjant dels balcons, àpats i misses, tornejos, revetles i lluminàries...

Alegria a palau, al mercat, i al carrer. Aquest nadó representava la prosperitat; pel seu naixement, els ducs Borja tornaven a ser una riallera llar de senyors. Amb el bateig del primogènit s'acomplia la profecia familiar: ell, Francesc de Borja, regalaria la glòria a sa casa, a la vila de Gandia, i al món sencer.”

Vet aquí la transcendència i la pompa i l'alegria d'un naixement explicades amb prosa característica: Josep Piera narra, al text que va guanyar el Joanot Martorell l'any passat, els primers plors de qui fou besnét de papa i besnét de rei, l'home contret que havia de morir deixant el nom encarrilat per pujar als altars: *Francesc de Borja, el duc sant*.

Passats 500 anys des que va arribar al món l'hereu del ducat de Gandia, fill de Joan de Borja (nét de Roderic, és a dir, d'Alexandre VI, el segon papa que la famosa família valenciana donava al món, l'home que va comprar títol i terres per fer-hi arrelar dignament la pròpia nissaga) i de Joana d'Aragó, néta, de la seva banda, del rei Ferran II de Catalunya i Aragó (conegut com *el Catòlic* precisament per concessió d'Alexandre VI), la ciutat que el va veure néixer torna a vestir-se de gala.

Té lloc propi als altars i fa de patró ciutadà, va dur el govern dels jesuïtes i els fundà la primera universitat, va viure al costat de prínceps i emperadrius, exercí de virrei estricte del Principat de Catalunya, fou un Borja; què més se li podria demanar?

Gandia, posa't guapa. Antoni Durà és director del Gabinet de Polítiques Culturals de l'Ajuntament de Gandia i ens explica la forma i el fons d'una commemoració que ha somogut la ciutat i que pretén també restaurar-la: "Celebrar el 500 aniversari del naixement de sant Francesc de Borja és l'excusa ideal per a reactivar Gandia."

La idea que respira tot el programa d'aniversari és la promoció de la ciutat sobre la base singularitzadora de l'oferta cultural. "Tenim un patrimoni molt important –s'esplaia Durà– que no és tant monumental (perquè, per desgràcia, part dels monuments es van perdre) com, sobretot, humà." Efectivament, Gandia té lligams estrets amb els clàssics, amb Roís de Corella, Joanot Martorell, Ausiàs Marc. I amb una de les famílies més poderoses que ha donat el país, els Borja: el 1483, Roderic de Borja va comprar el ducat que el rei Martí l'Humà havia creat i concedit, el 1399, a Alfons d'Aragó i de Foix (conegut com a *Alfons el Vell*) i hi va establir els plançons: primer, en Pere-Lluís i després, en morir aquest, un altre dels fills que va tenir i potser el preferit, Joan. Qui després fou convertit en sant, Francesc, fou el quart dels ducs Borja de Gandia. "El seu aniversari és una ocasió excepcional per a visualitzar el lligam amb la família Borja", i d'ella amb els clàssics, i de tots plegats amb la ciutat: "Volem donar valor a tot el nostre patrimoni cultural, i oferir-lo".

D'aquí ve la intensitat i l'extensió d'una programació cultural a la qual la ciutat s'aboca a consciència. Però, sobretot, també, la voluntat que la celebració sigui impuls per a la creació (hi ha artistes que han pintat des de la inspiració borgiana, Jordi Savall acaba d'editar un esplèndid triple CD, Carles Santos enllesteix una composició que s'interpretarà pels carrers amb 500 músics de la ciutat, Ignasi Moreno ha escrit una obra que Luja Teatre escenifica...), que deixi petjada per als anys que han de venir.

Hi ha, per tant, concerts i teatre i exposicions i de tot. I banderoles, ja ho hem dit: "Volem cridar l'atenció, és clar –raona Antoni Durà–, que la gent ens mire, que es pregunte què passa a Gandia, que tot és Borja, que vegem l'esplendor de la nostra història." Però,

La vida del besnét d'Alexandre VI va ser en molts sentits intensa i va tenir etapes per a tots els gustos i colors

més enllà del guarniment, de fet, s'ha escomès un remodelatge de la ciutat que Durà resumeix succintament: "Es restaura el palau ducal, es restaura la seu (ja heu vist les escultures de Damià Forment?), s'obri el museu de les clarisses, s'acaba de convertir en espai de vianants el nucli antic, hem inaugurat una maqueta en bronze, a la plaça Major, de la Gandia borgiana, perquè la gent pugui fer un recorregut real pels nostres carrers del segle XV. Volem que tot això perdure."

I destaca, per exemple, en aquest sentit, el cas del convent de les monges clarisses (del qual, després d'haver governat durant anys el ducat, fou abadesa l'àvia del sant Borja, Maria Enríquez): hi ha més de 400 obres, sobretot dels segles XV i XVI, que fins ara no es podien veure, que s'han restaurat i que, arran d'un conveni signat entre l'Ajuntament, les monges i l'arquebisbat, passaran a formar part d'un museu visitable: els quadres de Joan de Joanes, de Paolo de San Leocadio (un dels artistes italians que va arribar a València gràcies a Roderic i que ens va portar el batec del Renaixement) i de l'escola de Francesc Ribalta (per esmentar només tres possibilitats que facin venir saliva) sortiran per tant, i a partir de l'octubre, a la llum.

L'altre espai borgià per excel·lència, el palau ducal on van viure i penar i governar també els membres de la insigne família (i on va néixer el futur sant), ha vist igualment restaurada la seva –ja d'entrada– senyorívola planta i lluu amb orgull el vestit de festa. Continua essent propietat dels jesuïtes, que hi tenen la residència, però la part monumental és gestionada per un patronat amb les universitats i l'ajuntament. "L'any Borja és com un punt de partida", explica Durà: "S'hi ha invertit molt per reivindicar i consolidar la nostra cultura, perquè Gandia estiga guapa."

Val a dir que, per a aquest any intens de celebració (impossible d'encaibir aquí el programa sencer: per a les concrecions es pot consultar la web del centenari o el blog o seguir-ne l'evolució al Facebook: si tot és Borja, també els Borja són pertot), l'Ajuntament de Gandia no ha pogut comptar amb la col·laboració de la Generalitat valenciana: "És l'únic organisme que encara no ens ha comunicat oficialment res", comenta Antoni Durà. "La Generalitat de Catalunya sí que hi participa, i l'Ajuntament de Barcelona, i el govern estatal per mitjà de tots els seus organismes... però la Conselleria, no. Nosaltres ho hem intentat de totes les maneres, però no responen. No els interessa. Són raons polítiques, és clar, però no hi volem entrar, no hi volem fer sang ni polèmica ni res. Només ens importa la celebració. I d'això, és clar, n'estem contents."

Vida de sant. L'àmplia iconografia que ha transmès al món la imatge esprimatxada i penitencial de sant Francesc de Borja (de Goya a Maella o Segre-

Marxandatge borgià: Alexandre VI, sant Francesc de Borja i Lucrècia, en tres bolígrafs.

Calixt III, Lucrecia, Alexandre VI al centre, Cèsar i Francesc: els Borja, en escultures de Manuel Boix, arran de l'antiga Universitat i actual Escola Pia, a Gandia.

lles, han estat molts i ben diversos, els artistes que li han donat pictòrica immortalitat) no ens diu res de la fila que feia els anys de cortesà, quan calia preparar-li cadira a posta per acomodar a taula el cos de volum expandit, quan la grossària feia desistir l'emperador de comptar amb ell per a les empreses militars (cosa que, expliquen, li causava, a l'ardit Borja, gran disgust). Però és que la vida del besnét de Roderic va ser en molts sentits intensa i va tenir etapes per a tots els gustos i colors.

El plor de Francesc es va sentir per primera vegada entre les parets del palau ducal el 28 d'octubre del 1510. Havia superat l'entrebanc d'un part difícil gràcies, conta la llegenda, a la miraculosa intercessió del cordó de l'hàbit de sant Francesc d'Assís, col·locat expressament per les clarisses sobre la panxa de l'adolorida mare. I d'aquí ve, val a dir-ho, el nom triat per al nadó.

El petit Francesc va créixer com un infant de noble estirp, educat per

manar, per gaudir de l'art i la cacera i la bona taula, entre el palau ducal i el convent de santa Clara que li va fer de primera escola. La personalitat humanista del seu pare (Joan de Borja, que va engendrar vint fills reconeguts) i la sapiència de l'àvia, Maria Enríquez (la mare va morir essent ell encara una criatura), li van atorgar el bagatge necessari per a anar pel món.

El seu periple començà forçat per les circumstàncies: l'esclat de la primera Germania va arribar a Gandia quan la família ducal vivia en ple dol per la mort de la mare –encara jove– de Francesc, el febrer del 1520. La resistència inicial (les idees de canvi i justícia social no lligaven ni mica ni gens amb la seva condició) li va valer al duc el nomenament de “gran d'Espanya”. Poc després, però, quan l'exèrcit agermanat guanyà la batalla de Vernissa, va haver de fugir amb tota la família i enviar-la finalment a Baza, a l'Andalusia de vora Granada. La repressió que va seguir la derrota agermanada ja va comptar amb la col·

laboració de la noblesa retornada a les possessions. Francesc, però, havia fet cap a Castella.

La família havia decidit de fer-lo entrar a la cort i el van enviar a Tordesillas, amb la reina Joana dita *la Boja*, de qui va esdevenir un acompanyant predilecte. Després, Saragossa va acollir aquell “guapo mozo opulento” de la Safor disposat a aprendre galanteries i festins (i filosofia i música també) i, finalment, va anar a parar al servei mateix de l'emperadriu. El van casar amb la portuguesa Elionor de Castro, amb qui va tenir vuit fills; es va fer amic de Garcilaso de la Vega; es va engrèixar; va contemplar el cos putrefacte de la seva estimada emperadriu; es va començar a proposar seriosament de dedicar-se la a religió; el van enviar de virrei al Principat de Catalunya, hi va ser rebut amb bons ulls pel fet de ser “un noble nascut i criat i heretat en aquella corona”, va reprimir les bandositats, va fortificar Barcelona i va prohibir el carnestoltes.

Tres dones per a un sant

■ **Maria Enríquez.** La van casar amb un Borja, Pere Lluís, però se li va morir abans de poder-lo veure. Els lligams polítics, però, continuaven essent necessaris. El ducat volia duquesa i les famílies es van tornar a unir: el 1493 es casava, a Barcelona, amb Joan de Borja, hereu del títol i fill predilecte del tot just nomenat papa Alexandre VI. Són famoses les cartes que pare i germà (un altre mite: Cèsar Borja) enviaven al tarambana del duc perquè es comportés com s'esperava: "De Viterbo te scrivim –li deia el papa– per propi correu, sobre les desordens e excessos teus que erem avisats havies fets en Barcelona en tot e per tot, e preçipiament sobre los mals portaments vers la Duquesa ta muller, que encara no hauries consumat ab ella lo matrimoni, e anar de nit per la ciutat, matant cans e gats. De que havem pres grandissim enuig e displiçencia, e starem mal contents e indignats contra tu, fins sapiam te sies esmentat." Finalment, el frívol Joan es va esmenar i va donar al papa els nés que la borgiana pervivència del ducat requeria. Però ell va caure cosit a punyalades a les aigües del Tíber. Ja no li calien més matrimonis, a Maria Enríquez, però: era duquesa de dret i de manera brillant es va fer càrrec de les obligacions que el títol comportava: va ampliar territorialment les possessions ducals i en va sanejar les finances (tot abaixant, a més, els impostos per atreure pobladors a la ciutat), va aconseguir que el sogre convertís l'església en col·legiata (i que enviés des de Roma 2.000 ducats per al seu bon manteniment), va fer que se n'acabessin les obres i, per donar-hi més categoria, va contractar els serveis d'un trio artístic d'excepció: el pintor Paolo de San Leocadio, l'escultor Damià Forment i el mestre Pere Comte. I va donar, segons que explicava l'erudit pare Batllori, "un caire d'espiritualitat franciscana al palau de Gandia". En arribar el fill a la majoria d'edat, i havent deixat la ciutat convertida en una vila renaixentista i oberta, es va retirar al convent de santa Clara. Com a abadessa i dona forta que continuava essent, Maria Enríquez (convertida en sor Maria Gabriela) va exercir una influència clau en el seu nét Francesc, aviat orfe de mare.

■ **Isabel de Portugal.** Diuen que l'emperadriu tenia una bellesa que ni Ticià no va poder copsar. Que, a més, era intel·ligent i afable i que va trobar en els ulls blaus del futur

Retrat d'Isabel de Portugal, pintat per Ticià.

sant (aleshores ben rodó pels excessos alimentaris que l'estatus propiciava) un espai de calma i confidència que ell va agrair amb anys de dedicació. Francesc de Borja, casat amb Elionor de Castro, cambrera de l'emperadriu, va complir amb escreix el seu deure cortesà. I quan, després d'infantar un nadó moribund, la reina expirà a Toledo, el maig del 1539, el jove cortesà s'uní a la comitiva per acompanyar el cadàver en el llarg camí fins al sepulcre: s'havia determinat que Isabel fos enterrada a Granada i així es va disposar. Però un cop a lloc, calia constatar que era el seu i no cap altre el cos que hi quedava sepultat. I fou Francesc qui va alçar el vel: la crua realitat d'una carn ja mig putrefacta va colpir el sensible esperit del Borja, i explica la llegenda que va pronunciar una

frase que ha fet fortuna i que ja anunciava futures dedicacions: "Mai més, mai més no serviré cap senyor que se'm puga morir."

■ **Elionor de Castro.** Imbuït del desig de deixar el servei civil per passar al religiós, explica l'hagiografia que Francesc ja no es va prendre tan a la valenta la mort de la muller, Elionor de Castro. El matrimoni havia estat concertat per l'emperador romano-germànic, Carles V (i i com a rei de Catalunya i Aragó), i va complir escrupolosament les obligacions que se'n derivaven: va tenir vuit fills (l'hereu, de nom Carles en honor de l'emperador, va succeir a Francesc al ducat) i es van mostrar sempre fidels seguidors de la voluntat reial. Aquesta aquiescència amb la superioritat va ser, de fet, característica destacada del futur sant. Fins al punt que, expliquen, quan resava arran de crucifix per la muller fatalment malalta, tot demanant per via miraculosa un guariment que la ciència descartava, se li va aparèixer Jesucrist: si tu ho vols, la guariré, li va venir a dir, però quedés avisat que no et convé. La resposta, la novel·la Josep Piera al seu llibre sobre el sant Borja: "Qui millor sap que vós el que a mi pertoca? Doncs, des d'ara dic, Senyor, que així com no sóc meu sinó vostre, així no vull que es faça la meua voluntat sinó la vostra, i que jo vull el que vós vulgau." "A partir d'aquest moment –prosegueix després Piera–, la salut de la duquesa empitjorà, fins que un defalliment la dugué a l'agonia." I ell es va poder dedicar a uns altres menesters.

PRATS I CAMPS

El palau ducal de Gandia també s'ha engalanat per a l'aniversari.

Va ser a Barcelona, precisament, instal·lat amb la família a la casa de l'ardiaca, on va entrar en contacte amb els membres de la incipient Companyia de Jesús. Ignasi de Loyola, de Roma estant, va capir de seguida la importància d'aquell Borja, ben relacionat tant amb el papa Pau III com amb la cort imperial, ell va trobar en els postulats de l'orde reformador la possibilitat d'expansió de la seva espiritualitat. I va canviar l'opulència alimentària per la mortificació de la carn.

En tornar a Gandia i prendre possessió del títol, a la mort del pare, ja era més devot que no cortesà. I, mentre esperava alliberar-se de les obligacions ducals (la mort de la muller li'n va aplanar el camí, el traspàs del títol al fill gran en va ser la culminació), va fundar, a Gandia mateix, la primera universitat jesuïta del món. Ell hi fou, significativament, el primer graduat. Calia preparar-se per al futur de prèdica doctrinal. En secret, va entrar a la Companyia i, quan va tenir nlllestits els afers terrenals, ben col·locats fills i germans, encarrilat el ducat, enfortida la ciutat pròspera de canyamel, va enfil·lar un dels molts camins que porten a Roma. Temps a venir, havia de ser nomenat prepòsit general dels jesuïtes

(el tercer que tenien, després d'Ignasi de Loiola i de Diego Laínez); passats 99 anys de la seva mort, sant.

Gandia i Roma, Roma i Gandia.

Al temps dels papes Borja totes dues ciutats quedaven més properes que no ho diria la pura geografia. Ara Gandia torna a estrènyer simbòlicament lligams i organitza una sonada culminació del seu any d'aniversari: el mes d'octubre vinent, un gran creuer amb capacitat per a 1.800 persones atracarà al port de Gandia. Serà la primera vegada que hi recalca un vaixell d'aquestes dimensions, però és que l'ocasió s'ho val: acollirà l'expedició Borja. Dalt el vaixell, conferències i música i posta de sol evocadora. En arribar a Roma, una ruta borgiana per la ciutat que va contemplar (no pas sense recel) l'expansió de la poderosa nissaga, una exposició del fotògraf Toni Catany, una representació de la *Visitatio Sepulchri* (composició atribuïda a Francesc de Borja), un concert de Carles Santos... “i, per a qui li faça il·lusió”, explica Antoni Durà, “negociem una audiència papal, que esperem que podrem aconseguir”.

Núria Cadenes

Trossos i mossos

Alfons Llorenç

Vives

El bronze mut potser més cridaner. Des de la immobilitat callada, al cor del claustre, un clamor. Veus de justícia, acorralades per la paor, escampa per la ciutat (“en aquell temps havia grand por”, Ll. Alcanyís). Al centre –ara privada per una salvatge i gens respectuosa restauració del jardinet, mínima prefiguració de paradís–, l'estàtua de l'il·lustre alumne de la Universitat, el més destacat i primerenc exiliat de València, Joan Lluís Vives, mirant fixament, com qui denuncia, el fonamentalisme del Patriarca, un senyal més

de l'obscurantisme i l'ortodòxia, que estrangulà el nostre país: “Tot és tancament i nit”, lamentava Lluís Vives.

Havia nascut el 6 de març de l'emblemàtic 1492 vora la Universitat (“al carrer de la Taverna del Call [...], la casa natal de Vives, baixant a l'esquerra”, reconstrueix el filòsof a *Linguae latinae exercitatio*), promoguda per mercaders d'origen jueu, bastida en ple call i amb un professorat majoritàriament de conversos. Hagué d'expatriar-se a disset anys de la terra ben estimada. La intolerància persistent de la Inquisició castellana perseguia amb ferotgia la seua família; ho conta al seu deixeble Craneveldt, tot encobrint el mot *Inquisició* amb la paraula *Fortuna*: “La For-

EL TEMPS
Estàtua de Joan Lluís Vives.

tuna continua essent igual a ella mateixa contra el meu pare i contra tots els meus, i encara contra mi mateix.”

Mentre “el plet acarnissat i odiosíssim seguit per la Fortuna” massacrava els qui volia “no menys que a mi mateix”, Vives esdevenia un dels màxims

exponents de l'humanisme renaixentista –amb els seus amics Moro i Erasme–, un home eclèctic i universalista, que va avançar idees innovadores en múltiples matèries filosòfiques, pedagògiques i polítiques, la pau, la unitat dels europeus i l'atenció als pobres, la llibertat: “la tortura apaga i fa callar del tot la veu de la veritat”.

Periodista